

TÜRK EDEBİYATI'NDA NASİHAT Advice in Turkish Literature

Reyhan KELEŞ*

Öz

Nasihat konusu hiç şüphesiz pek çok şair ve yazar tarafından sözlü veya yazılı edebiyatımızın başlangıcından itibaren en çok işlenen konular arasındadır. Bu açıdan bakıldığında yazılan bir mısradan bile nasihate rastlamak mümkündür.

Biz konunun genişliği itibarıyla araştırmamızı yedi başlık altında vermeyi uygun gördük. Buna göre nasihatın kutsal kitaplar, Hz. Peygamber, vasiyet, siyaset, hikmet, atasözü ve deyim, son olarak babanın evladına öğütü ile olan ilişkisini vermeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Nasihat, hikmet, vasiyet, atasözü, deyim, siyaset, kutsal kitaplar, Hz. Peygamber.

ABSTRACT

There is no suspicion that the theme of advice from the start of our oral and written literature is processed by the most of poets and writers. Viewed from this angle, it is possible that we can see the advice written in even one verse.

We think that it is possible that we give our subject under the seven headlines because of the amplessness of our subject. Accordingly, advice's relation with the Bibles, The Prophet (Muhammad), testament, politics, wisdom, proverbs and idioms and at the end the father's admonition to his son have tried to give.

Key Words: Advice, wisdom, testament, proverb, idiom, politics, Bibles, The Prophet (Muhammad).

Giriş

Sözlükte bir şey saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek anlamlarındaki “nush” kökünden türeyen¹ Arapça nasihat ya da Farsça “pend”in, sözlük anlamına baktığımızda “öğüt”²le karşılaşırız. Öğüt ise doğru yolu göstermek amacıyla bir kimseye yapması ya da yapmaması gereken davranış ve eylemler hakkında söylenen söz³ demektir.

Arapça bir kelime olan *nasihat*, “başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret”⁴, “halis, samimi, katıksız olmak; kin, hile ve aldatmanın zıddı olarak iyilik yapmak, dürüst davranmak, doğrulamak” anlamlarındadır. Arapça olan “va’z” kelimesi, “dinî öğüt” anlamının yanında “bir kimseye kalbini yumuşatacak, kendisini iyiliğe sevk edecek surette söz söyleme” anlamını taşır. Kelime hadis dilinde “kendisine

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslâm Edebiyatı Bölümü.

¹ Mustafa Çağrı, “Nasihat”, *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXII, s. 408.

² Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995, s. 1138; Ahmet Mermer v. dğr. *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 309; Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası*, Fenomen Yay., 2. Baskı, Erzurum 2007, s. 188; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*, Okat Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1967, s. 119.

³ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ankara 2007, c. IV, s. 3681.

⁴ Çağrı, “Nasihat”, *DİA*, c. XXXII, s. 408.

nasihatte bulunan kişiye hayır dilemek” anlamı da taşımaktadır. Arapça “ıza ve va’z”, Farsça “pend” kelimeleri de “nasihat” kelimesinin karşılıklarıdır.⁵ Ayrıca “Pehlevî diliyle yazılı Zerdüşt Dini eksenli kaynaklarda da III. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar “pend”, “enderz” kelimesiyle eş anlamlı olarak “öğüt” manasında çokça kullanılan bir sözcüktür. Bazen “râh: yol” anlamına da gelen “pend” kelimesi, *Avestâ* dilinde kullanılan “pantay” ile Pehlevî dilindeki “panti” kelimesiyle aynı anlamı taşımaktadır. Bu yüzden “pend” aslında; “yol” ve “pend-dâden: öğüt vermek” de mecazî olarak “yol göstermek” anlamında kullanılır.⁶ İslâmî Türk Edebiyatı’nın ilk mahsullerinden olan Divanü Lügati’t-Türk’te ise öğüt karşısında şu beyit yer almaktadır:

*Algil öğüt mindin ogul erdem tile
Boyda ulug bilge bolup bilgin güle*

(Ey oğul, benden öğüt al ve erdem dile, böylece halkın şefi olursun ve onlara bilgelik ve erdem dağıtırsın.)⁷

Nasihatin bu tanımlarının dışında nasihat ile birlikte kullanılan deyimler de mevcuttur. Bunlar, *nasihat-âmîz* “kendisinden öğüt alacak söz”, *nasihat-ger* “öğüt veren”, *nasihat-kâr* “öğüt veren”, *nasihat-pezîr* “öğüt dinler”, *nasihat-nâ-pezîr* “öğüt dinlemez”, *pend-kâr* “nasihat eden, öğüt veren”⁸ gibi deyimlerdir.

“Nasihat” ve “pend” kelimelerinin sonlarına gelen Farsça *nâme* ekiyle bu kelimeler, genel anlamıyla İslâmî edebiyatta ahlâkî eserlere verilen bir isim haline gelmiştir.⁹ Türk Edebiyatı’na İran ve Arap Edebiyatı’ndan geçen *nasihat-nâme* ahlâkî-öğretici niteliklidir.¹⁰ İslâm toplumları teorik ahlâktan ziyade ahlâkın uygulanmasına önem vermişler, dinin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkı içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu alan nasihat-nâme tarzı kitapların telifi konusunda çaba sarf etmişlerdir.¹¹ Anlatılan konuyu kuvvetlendirmek için, ifade arasına atasözleri, deyimler, din ve tarikat ulularının sözlerinden seçilmiş parçaların yerleştirilmiş olmasına özellikle itina edilmiş ve Kur’an-ı Kerim’den derlenmiş ayetler ile hadislerden alınmış seçmeler zaman zaman belirtilmek istenen düşünceye delil olarak gösterilmiştir.¹²

⁵ Dilek Erenoğlu, “Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 2/4 (Fall 2007), s. 1151.

⁶ Nîmet Yıldırım, “Fars Öğüt Edebiyatı”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl: V, sy. 16 (Kış 2005), s. 52.

⁷ Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lügati’t-Türk*, çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser, Kabalcı Yay., İstanbul 2005, s. 372.

⁸ Erenoğlu, a.g.m., s. 1151.

⁹ H. İbrahim Şener ve Alim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 242.

¹⁰ “Nasihatnâme”, *Meydan-Larousse*, Meydan Yay., İstanbul 1972, c. IX, s. 237.

¹¹ İskender Pala, “Nasihatnâme”, *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXII, s. 409.

¹² “Nasihatnâme”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötügen Yay., İstanbul 1985, c. VII, s. 2599.

İyi insan olmanın, yaşamda başarı kazanmanın yollarının gösterildiği nasihat-nâme tarzı eserlerin yanı sıra padişahların öğrenmesi gereken konuları kapsayan ve devlet adamları için bu yolda yazılmış örnekler de vardır ki Nahifî'ye ait Nasihatü'l-vüzerâ bunlardandır.¹³

Toplumların daha çok çözülme dönemlerinde kaleme alınan nasihat-nâmelerde bozulma emaresi gösteren alanlarda çözüm önerileri içeren nasihatlere yer verilmiştir. Tarihî süreçte şartların ve anlayışların değişmesiyle nasihat-nâmelerin muhtevasında da farklılıklar görülür. Her devirde geçerli olan hak, adalet, doğruluk, cömertlik, yardım severlik vb. evrensel ahlâk değerleri yanında bu tarz kitaplarda toplumların çağdan çağa ferdi veya devlet merkezli düşünceleri yükselme ve çözülmeye götüren anlayışlar, dinî ve tasavvufî hayatın algılanışı, görgü kurallarındaki farklılaşmalar, din ve kültürler arası etkileşimler, resmî ve sivil toplumun değer yargıları, yöneten ve yönetilenlerin ahlâkî tavırları gibi gelişim ve değişim süreçleri izlenebilir.

Konusu doğrudan nasihat olmayan ve nasihat-nâme adını taşımayan kitaplarda insanlara öğüt veren hikâye anlatım ve bölümler bulanabilir. Nitekim bu alanda Mevlâna'nın *Mesnevî'si* Sa'dî Şirazi'nin *Gülîstan* ve *Bostan'ı* gibi insanları öğütlerle eğitmek amacı taşıyan daha pek çok eser sayılabilir.¹⁴ Bazı nasihat-nâmelere *pend-nâme* denilmesinin nedeni ise, Feridüddin Attar'ın aynı addaki eserinden dolayıdır.¹⁵ Attar'a ait olup olmadığı hala tartışılan bu eserde şair oğluna hitaben:

"Yavrum, dost sana zararlı olursa öyle bir dosta heves etme, vazgeç. Herkesin yanında seni açıkça kötüleyen kimseleri dost sayma, onlarla yoldaşlık etme. Hele sarhoşla asla düşüp kalkma. Öyle kimselerden kendini uzaklaştır. Zekât ve sadakasını vermeyen zenginden de ömrün oldukça uzak dur. Seninle menfaat için görüşen bir arkadaş ayaklarına kapansa bile ona yaklaşma."¹⁶ diye öğütler vermektedir. Medreselerde ders kitabı olarak da okutulmuş olan bu eser, Türkçe dışında Almanca, Fransızca, Latince ve Hintçe'ye de çevrilmiştir. Bu eserin tesiriyle birçok Türk şairi tarafından *pend-nâmeler* kaleme alınmıştır. Daha sonra bu yolda yazılan eserlere örneklik etmiş olan *Pend-nâme'nin* pek çok taklidi olduğu gibi tercüme ve şerhleri de oldukça fazladır.¹⁷

Biz, edebiyat sahasında çok geniş alanlara yayılma imkânı bulan bu nasihat-nâme tarzı eserlerden ziyade, nasihat kavramının kutsal kitaplar, hadis, atasözü ve deyim, vasiyet, hikmet, siyâset ve oğula yapılan öğütle olan ilişkisini vermek istiyoruz:

¹³ "Nasihatnâme", *Büyük Larousse*, Gelişim Yay., İstanbul 1986, c. XIV, s. 8548.

¹⁴ Pala, "Nasihatnâme", *DİA*, c. XXXII, s. 409.

¹⁵ "Pend-nâmeler", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul 1990, c. VII, s. 241.

¹⁶ Feridüddin-i Attar, *Pendnâme (Öğüt Kitabı)*, çev. M. Nuri Gencosman, Millî Eğitim Basımevi, 4. Baskı, İstanbul 1968, s. 69.

¹⁷ Şener ve Yıldız, *a.g.e.*, s. 243.

Kutsal Kitaplar ve Nasihat: Kur'an-ı Kerim'de "emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker" yani Allah'ın emirlerini bildirmek ve yasaklarından sakındırmak¹⁸ başlı başına Kur'an'ın öğüt anlayışını ortaya koymaktadır. Nasihat kelimesinin on iki ayette isim ve fiil şeklinde türevleri geçmektedir. Nitekim "ensaha" şeklinde Hud suresi 34. ayette geçen nasihat kelimesinin anlamı şöyledir:

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

"Eğer Allah sizi azgınlık içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de, öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabbinizdir ve O'na döndürüleceksiniz."¹⁹

Şunu söyleyebiliriz ki, "nushî" ve "ensaha" şeklinde geçen nasihat kelimeleri bu ayette Peygamber'in kavmine karşı bir vazifesi olarak telakki edilebilir. Nitekim ayette, cahil bir kavim karşısında Hz. Nuh, bir Peygamber olarak kendisinin onlara nasihatte bulunduğunu, ancak bu kavmin öğüdü dinlemediğini, dinlese de artık öğüdün kendilerine bir faydasının olmayacağını ifade etmiştir.

Bizzat nasihat kelimesi veya türevlerinden ziyade hikmet, mev'ize gibi kelimelerin geçtiği ayetlerde de yine öğüt kastedilmiştir. Örneğin Bakara suresi 66. ayette;

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ

"Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, muttakiler için de bir öğüt kıldık"²⁰ buyrularak, nasihat anlamında "mev'ize" kelimesine yer verilmiştir.

Bu ayet ve öncesinde, Yüce Allah'ın peygamberleriyle gönderdiği tüm nasihat ve uyarılara rağmen dinin emrini dinlemeyen "Eyle" kasabasında yaşayan halkın başına gelenler anlatılmıştır. Hadiseye göre, Yahudiler vaktiyle Cumartesi günlerinde dünyevî işlerini bırakarak ibadet ve taatte bulunmakla mükellef kılınmışlarken, her türlü dünya işinin memnu' olduğu Cumartesi günlerinde "Eyle" kasabası ahali bu uyarıya kulak asmayıp balık avlanmakla meşgul olduklarından, "maymun olun" emr-i ilâhîsi tecelli etmiş ve bu ahali bu ceza ile cezalandırılmıştır.²¹

Kur'an'da nasihat ifadesinin geçmediği, ancak Allah'ın insanlara öğütlerde bulunduğu ayetler de mevcuttur. Özellikle emanetlerin ehline verilmesi, içki, kumar, zina, iftira, riya, yalan söyleme gibi yasakların yapılmamasına ilişkin öğütler dikkat çekicidir. Nitekim Maide suresi 90. ayette şöyle buyrulmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

¹⁸ "Nasihat", *Rehber Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, c. V, s. 119.

¹⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, c. III, s. 163.

²⁰ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. I, s. 138.

²¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul, c. I, s. 65.

“Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”²² Sarhoş edici içkiler, zararları faydalarına nispetle çok olduğundan men edilmiştir. İnsanlığı kemiren bu afeti İslâm kat’i olarak haram kılmış,²³ Yüce Allah kullarının bu illetten uzak durmasını öğütlemiştir.

Geçmiş kavimler ve peygamberlere dair bilgilerin yer aldığı Arâf suresindeki:

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan (gelen vahiy ile) biliyorum.”(7/62),

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ

“Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.”(7/68),

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ

“Sâlih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim! And olsun ki ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”(7/79) ve

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ

“Şuayb onlardan ayrıldı ve (bu arada) “Ey kavmim!” dedi, “Ben size Rabbimizin gönderdiği gerçekleri duyurmuştum ve size öğüt vermiştim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!”(7/93)²⁴ gibi ayetlerde Nuh, Hud, Sâlih ve Şuayb’ın peygamber olarak gönderildikleri kavimlerine ilâhî emirleri duyurduktan sonra hemen hemen aynı ifadelerle kendilerinin Allah’ın mesajlarını tebliğ ettiklerini ve onlara nasihatçi olduklarını söyledikleri anlatılmaktadır. Bu ayetlerde peygamberlerin temel görevlerinin tebliğ ve nasihat kavramlarıyla ifade edilmiş olması bu iki kavramın geniş bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir.²⁵ Kur’an-ı Kerim’de kıssalara çok sayıda yer verilmesi muhatapların kıssalarda anlatılan olaylar üzerinde yoğun bir düşünce ameliyesi gerçekleştirerek ibret ve öğüt almalarını sağlamaktır. Söz gelimi Lut kavminin yer aldığı kıssada onların nasıl helak oldukları anlatıldıktan sonra: “Şüphesiz bunda işaretten anlayanlara nice ibretler vardır” (Hicr, 15/75) ayetine yer verilmektedir.²⁶

Kur’an’ın dışında diğer ilâhî kaynaklı kitaplarda da nasihat, öğüt içeren ayetler yer almaktadır. Nitekim Zebur’un 1. Mezmur’unda:

“1- Ne mutlu o insana ki, kötülerin öğüdüyle yürümez, Günahkârların yolunda durmaz, Alaycılarının arasında oturmaz.

²² *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. II, s. 336.

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Kur’ân-ı Kerim’den Öğütler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 268.

²⁴ *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. II, s. 541–554.

²⁵ Çağrı, “Nasihat”, *DİA*, c. XXXII, s. 408.

²⁶ Şehmus Demir, *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yay., İstanbul 2003, s. 147.

2- Ancak zevkini Rabb'in Yasası'ndan alır ve gece gündüz onun üzerinde derin derin düşünür."²⁷ İfadesi yer almaktadır.

Tevrat'ın Çıkış bahsinde:

"Çık.18: 17 Kayınbabası, 'Yaptığın iş iyi değil' dedi,

Çık.18: 18 "Hem sen, hem de yanındaki halk tükeneceksiniz. Bu işi tek başına kaldıramazsın. Sana ağır gelir.

Çık.18: 19 Beni dinle, sana öğüt vereyim. Tanrı seninle olsun. Tanrı'nın önünde halkı sen temsil etmeli, sorunlarını Tanrı'ya sen iletmelisin.

Çık.18: 20 Kuralları, yasaları halka öğret, izlemeleri gereken yolu, yapacakları işi göster.

Çık.18: 23 Eğer böyle yaparsan, Tanrı da buyurursa, dayanabilirsin. Herkes esenlik içinde evine döner."

Çık.18: 24 Musa kayınbabasının sözünü dinledi. Söylediği her şeyi yerine getirdi."²⁸ ayeti yer almaktadır.

İncil'de Pavlus'un Romalılara mektupları bahsinde:

"Rom.12: 8 Öğüt veren, öğütte bulunsun. Bağışta bulunan, bunu cömertçe yapсын. Yöneten, gayretle yönetsin. Merhamet eden, bunu güler yüzle yapсын.

Rom.12: 9 Sevginiz ikiye bölünmesin. Kötülükten tiksinişin, iyiliğe bağlanın.

Rom.12: 10 Birbirinize kardeşlik sevgisiyle bağlı olun. Birbirinize saygı göstermekte yarışın.

Rom.12: 11 Gayretiniz eksilmesin. Ruhta ateşli olun. Rab'be kulluk edin.

Rom.12: 12 Umudunuzla sevinin. Sıkıntıya dayanın. Kendinizi duaya verin.

Rom.12: 13 İhtiyaç içinde olan kutsallara yardım edin. Konuksever olmayı amaç edin.

Rom.12: 14 Size zulmedenler için iyilik dileyin. İyilik dileyin, lanet etmeyin",²⁹ şeklinde öğüt dolu sözler devam eder.

İlâhî kaynaklı dinler böyleyken durum, ilâhî olmayan dinlerde de aynıdır. Örneğin millî dinler arasında olmasına rağmen gelişerek evrensel din olma hüviyeti kazanan Budizm'in kurucusu Budda müridi Ananda'ya kadınlar konusunda şöyle tavsiyede bulunmuştur: Müridi Ananda Budda'ya sordu: "Kadınlara nasıl davranmalıyız?" Budda yanıt verdi: "Onlara bakma." Ananda itiraz etti: "Ama onları görmek zorundaysak ne yapmalıyız?" Bu durumda da dedi ki: "Onlarla konuşma." Ananda itiraz etti: "Ama onlar bizimle konuşursa, o zaman ne yapmalıyız?" Bunun üzerine Budda uyardı: "Uyanık ol Ananda!"³⁰

Hiz. Peygamber ve Nasihat: Hadislerde de nasihat kelimesi ve türevleri çokça geçmektedir. Hiz. Peygamber bazı rivayetlere göre önemini vurgulamak için üç defa

²⁷ "Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)", Yeni Yaşam Yay. İstanbul 2001, s. 676.

²⁸ "Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)", s. 90.

²⁹ "Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)", s. 1438.

³⁰ Geoffery Parrinder, *Dünya Dinlerinde Cinsel Ahlâk*, çev. Niran Elçi, Say Yay., İstanbul 2003, s. 73.

tekrar ederek “Din nasihattir” demiş, çevresindekilerin, “Kim için?” diye sormaları üzerine, “Allah için, O’nun kitabı için ve O’nun elçisi için, Müslümanların yöneticileri ve onların umumu için”³¹ demiştir.³² Peygamber’in yaptığı öğütler sadece dinî içerikli olmamış aynı zamanda sosyal ve sağlıkla ilgili nasihatlerde de bulunmuştur. Nitekim Peygamber (a.s.) “ Her kim korkulaksuz bir damda yatıp uyur da, geceleyin damdan düşüp ölürse sorumluluğu kendisine aittir. Her kim de fırtınalı bir zamanda deniz yolculuğuna çıkar, fırtınaya yakalanıp ölürse, bunun da sorumluluğu kendisine aittir”³³ buyurmuştur.

Yine Peygamber (a.s.), Müslümanları kirli ve pis şeylerden sakındırmıştır: “Her kim elinde et kokusu (bulaşığı) olduğu halde, yıkamadan yatıp uyur, bu sebeple de kendisine bir şey isabet ederse, ancak kendisini suçlasın”³⁴

Hz. Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor: “Bir adam: "Ey Allah'ın Resûlü! Bana kısa bir nasihatta bulun, uzun yapma! Tâ ki nasihatini unutmayayım" demişti (ve birkaç kere tekrar etmişti). Aleyhissalâtu vesselâm (bir kelimeyle): "Öfkelenme!" cevabını verdi!”³⁵

Bir hadislerinde de: “Sizden biriniz su içtiği zaman yavaş yavaş içsin, bir nefeste içmesin. Zira, suyu bir nefeste içmek karaciğer iltihabı (ve nefes tıkanıklığı) meydana getirir”³⁶ buyurmuştur. Bir başka hadislerinde de ayakta su içmenin zararına işaret etmiştir: “Eğer ayakta su içen kimse, midesine verdiği zararı bilseydi, içtiği suyu şüphesiz ki geri kusardı”³⁷

Peygamber’in son nasihatleri hiç şüphesiz onun sayıları yüz yirmi bini geçen Müslümanlara yaptığı Veda Hutbesi’nde olmuştur. Daha o günlerde İslâm’ın insan haklarına olan saygısını gösteren ve ehemmiyetine binaen bütün Müslümanların uygulamalarının gerektiği bildirilen Veda Hutbesi, ilk insan hakları beyannamesidir.³⁸ Adalet duygusunun eşitliğin, kadın haklarının, mülkiyet hakkının, güven / emniyet ve emanetin, dünya barışının vurgulandığı bu hutbe de Hz. Peygamber’in toplum hayatına getirdiği nasihat içerikli bazı temel prensipleri şöyledir

“Ey Allâh’ın kulları! Ben size Allah’tan korkmanızı tavsiye ve O’na itaate sizi teşvik ederim. Size hayır olan şeyden söz açmak ister ve bundan sonra derim ki: Ey İnsanlar; Sözlrimi iyi dinleyiniz? Rabbinize kulluk ediniz: Beş vakit namazımızı kılınız! Ramazan ayında orucunuzu tutunuz! Beytullâhı hacediniz! Zekâtınızı gönlünüzden koparak gönül hoşluğu ile veriniz!...

³¹ Müslim, *Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Kitabü’l-İman, 95.

³² Çağrı, “Nasihat”, *DA*, c. XXXII, s. 408.

³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, V, 79.

³⁴ Ebu Davud, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Kitabü’l-Et’ime, 53.

³⁵ Buhârî, *Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Edeb, 76.

³⁶ Abdürrezzak, Ebu Bekir b. Hemmam es-San’ânî, *Musannef*, nşr, Habîbu’r-Rahman el-Azamî, tsz., Beyrut, 10/428.

³⁷ Abdürrezzak, *a.g.e.*, 10/427.

³⁸ Vehbi Ünal, *Peygamberimizin Veda Hutbesi*, Rağbet Yay., İstanbul 2006, s. 149.

Ey insanlar

Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeşler. Kişiye kardeşinin malı -kendisi onu gönlünden koparak vermiş olmadıkça helâl olmaz. Kendinize zulüm ve yazık etmeyiniz!

Sakın, benden sonra kâfircesine Cahiliye haline dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız!..."³⁹

Başlangıçta sözlerine İslâm dininin rükünlerini yerine getirmeleri konusunda öğüt veren Peygamber daha sonraki sözlerinde toplumsal, ahâkî, eğitim, ekonomi gibi konularda da nasihatte bulunmuştur.

Divan Edebiyatı'nda şairlerin iktibas yoluyla peygamberin nasihat içerikli sözlerini beyitlerinde nasıl kullandıklarına dair örnekler verelim: Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân adlı mesnevisinde şu beyitler yer almaktadır:

"İlim Çin'de de olsa arayınız." (hadis):

Şu kim istedi buldı 'ilmi Çinde

Bugün oldur muhakkık 'ilm içinde

"Ya hayır söyle, ya da sus." (hadis):

Şu yirde kim gelür sözden melâlet

O yirde dilünü söyletme lâl it

"İnsan savaşmakla kahraman olmaz. Asıl kahraman öfkelenmediği zaman kendisine hâkim olandır." (hadis):

Gazab vaktinde key sabr it halîm ol

Hakika[t]de sabûr oldur halîm ol"⁴⁰

Nev'î Divanı'ndan bir örnek:

"Nefsini bilen kişi şüphesiz Rabbini de bilendir" (Mevzû hadis)

Kasd eyle Nev'iyâ seg-i dildâr ile biliş

İşitmedün mi "men arefe'n-nefse kad aref"⁴¹

Son olarak *Atabetü'l-Hakayık*'ta "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz, ilim müslümanın yitiğidir. Onu Çin'de dahi olsa arayınız, bulunuz, öğreniniz" hadisine iktibas yapılan beyit şöyledir:

Bilîg yind usanma bil o Hak Resul

Bilîg Çinde erse siz arkang tidi"⁴²

Atasözü – Deyim ve Nasihat: Sözlü geleneğin ürünü olan atasözleri ve deyimler yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Atasözleri, atalarımızın söylediği, geçmişten bugüne gelen, geniş tecrübe ve gözlemlerin ürünü

³⁹ M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, c. XVII, s. 252.

⁴⁰ Emine Yeniterzi, "Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2006), s. 19.

⁴¹ Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, *Nev'î, Divan*, İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yay., İstanbul 1977, s. 359.

⁴² Reşid Rahmeti Arat, *Atebetü'l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul 1951, s. 48.

olan, kısa ve özlü sözlerdir. Deyimler ise, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel anlatım kalıplarıdır.⁴³ Nasihat-nâmenin kaynakları arasında da yer alan atasözü ve deyimler hiç kuşkusuz şairlerin eserlerini süslemiş ve kuvvetlendirmiştir. Klâsik şiirimizde atasözü ve deyimlerin kullanımı, dildeki sadeleşme eğilimi ve mahallîleşme akımına bağlı olarak XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl başında artmaya başlamıştır. Şairler atasözleri ve deyimleri tıpkı sure, ayet ve hadis meallerinde olduğu gibi anlamla vurgunun en yoğun olduğu kelime ve kelime gruplarını seçerek kullanmışlardır. Diğer taraftan, dilimizde atasözlerinden daha çok deyim bulunması, edebî eserlere de yansımıştır.⁴⁴

Tarihî kökleri çok eskilere kadar dayanan, deneyim, gözlem ve tecrübelerle yoğrulan, ilk şekillerinin çoğunluğu genellikle manzum olan kalıplaşmış sözlerdir, diye tanımladığımız⁴⁵ atasözünün ilk izlerine *Orhun Yazıtları*'nda rastlıyoruz. Nitekim VIII. yüzyıla ait *Orhun Kitabeleri*'ndeki atasözü örneği şöyle verilmiştir:

“Yuyka erkli tupulgalı uçsuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın boslar tupulguluk alp ermiş. Yinçge yoğun bolsar üzgölük alp ermiş”

(Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırması zor imiş)

Divanü Lügati't-Türk'te de yine şu atasözlerinin izi vardır:

“Aç iyek, tok tölek”

(Aç aceleci olur, tok rahat olur)

“İt ısırılmaz, at tepmez time”

(İt ısırılmaz, at tepmez deme)⁴⁶

“Öd keçer kişi tuymaz, yalanguk ogl imengkü kalmas

(Zaman geçer kişi duymaz, insanoğlu baki kalmaz)

Suv körmegince etük tartma

(Suyu görmeden pabuç çıkarma)

Tüzün birle uruş utun birle isterme

(Ağırbaşlı ile uğraş, yüzüsüzle yarışma)⁴⁷

Nasihat içerikli atasözlerinin gerek aynen, gerek vezne uydurularak gerekse de iktibas yoluyla Divan Edebiyatında ki örnekleri ise şöyledir:

⁴³ H. Dilek Batislam, “Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları 1997, Fuat Özdemir Anısı*, Ç.Ü. Basımevi (Şubat 1997), s. 107.

⁴⁴ Kamile Çetin, “Hikemî Şiirin Temsilcilerinden İbrahim Raşid Divanında Atasözleri ve Deyimler”, *Süleyman Demirel Üniv. Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Sempozyumu, 23-26 Ekim 2007, Isparta 2008*, s. 179.

⁴⁵ Sinan Gönen, “Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler”, *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, sy. 16 (2006), s. 250.

⁴⁶ M. Ertuğrul Saraçbaşı ve İbrahim Minnetoğlu, *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2002, s. 7.

⁴⁷ Zeynep Korkmaz, “Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lügati't-Türk”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995, c. 1, s. 259.

“Sırrımı açma dostuna o da söyler dostuna” atasözü, örnek: *Yahya Bey Divanı*’ndan:
Halk elinden ırmeye dersen sana bin dürlü renc
*Kimseye râzun tuyurma gizlü genc ol gizlü genc*⁴⁸
 “Hile ile iş gören mihnet ile can verir” atasözü, örnek: Nâbî’nin *Hayriyye*’sinden:
Şöhredir halk arasında bu mesel
Can virür mihnet ile ehl-i hiyel
 “Herkesin ettiği yoluna gelir” atasözü, örnek: Zarifi’nin *Pend-nâmesi*’nden:
Acıyana belki acır buluna
Her ne etse kişi âhir gele yoluna
 “Herkesin geçtiği köprüden sen de geç” atasözü, örnek: Güvâhî’nin *Pend-nâmesi*’nden:
Dilersen almaya nâke seni sil
*Şu köprüden giçe gör kim geçer i*⁴⁹
 “Hayır dile eşine hayır gele başma”
Sana gör her işünde hayr işüne
*Senünde hayr gele tâ başma*⁵⁰
 “Önce düşün, sonra söyle” atasözü, örnekler: Ahmed-i Dâî’nin *Vasiyyet-i Nûşirevân*’ından:
Kaçan söz söyleyen fikr eyle evvel
Sözün vâzıh gerek yok kim mü’evvel
 “Göz iki, kulak iki, ağız tek, çok görüp çok dinleyip az söylemek gerek.”
Kulak iki durur âdemde dil bir
Gel imdi eyle bu hikmetde tedbîr
 “Düşüne düşün görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi.”
İşün önün sonun fikr eyle ilkin
*Ki tâ ‘ayb itmesün her nâ-kes ilgin*⁵¹
 “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” atasözü, örnek: Nev’î-zâde Atâyî’den:
İndidir murgu seçer şâhından
*Çıkarır ef’iyi sûrâhundan*⁵²
 “Tatlı tatlı konuşursan yılan deliğinden çıkar, acı acı konuşursan Müslüman dininden çıkar.”
*Şîrîn şîrîn sözleseng ilan inidin çıkar, açığ açığ söyleseng müsülmân dînidin çıkar*⁵³
 “Birlikten kuvvet doğar” örnek: Azmizâde Hâletî’den:

⁴⁸ Mehmed Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Dîvan*, İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yay., İstanbul 1977, s. 306.

⁴⁹ Saraçbaşı ve Minnetoğlu, *a.g.e.*, s. 206-207.

⁵⁰ Mehmet Hengirmen, *Güvâhî, Pend-nâme, Öğütler ve Atasözleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 54.

⁵¹ Yeniterzi, *a.g.m.*, s. 20.

⁵² Geniş bilgi için bkz. Emine Yeniterzi, “Eski Türk Edebiyatında Konuşma Adabına Dair Öğütler”, *Bilgi Yolu*, yıl: 6, sy. 9 (Aralık 2006), s. 15-18.

⁵³ Mustafa Toker, “Gülhanî; Darbül-Mesel Adlı Eseri ve Eserde Geçen Türkçe Atasözleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, Konya 2006, s. 70-71.

*Ölmege dil cân virür yâr ise hâzır katline
İttifak olunca her müşkil hemân âsân olur*⁵⁴

“Acele ile menzil alınmaz”, örnek: Neşâtî’den:

*Eylesün ışk hemân himmet-i pâkin der-kâr
İrişür menzile elbetde tekâpû-yı taleb*⁵⁵

Son olarak divanlarda yer alan nasihat içerikli birkaç deyim örneği verelim:

“Ağlatıp inletme” deyimi, örnek: Yahya Bey’den:

*Agladup inletme Yahyâ bendeni bülbül gibi
Kadrüni bilmezlere şahum takılma gül gibi
“Hatır yıkma”*

*Kalbümi mahzûn idüp agyârımı şâd eyleme
Hatırum yıkma rakîbün gönlin âbâd eyleme*⁵⁶

“Sözü uzatmamak” deyimi, örnek: Zarîfî’den:

*Kâmil olan sözünü etmez dırâz
Nitekim boncuk çok olur inci az*

“Aynı sözleri tekrar etmemek” deyimi, örnek: Meşâmî’den:

*Tekrâr eyleme sözünü sükker olsa da
Düşer kesâda kesret ile olsa kand-i nâb*⁵⁷

“Anlamsız sözlerden kaçınmak” deyimi, örnek: Gelibolulu Âlî’den:

*Bir söze kim bulmaya mânâ ukûl
Âr eder onun gibi sözden fuhûl*

“Verilen söze sadık olmak” deyimi, örnek: Cinânî’den:

*O kim halk içinde dilinden gele
Ona himmet et ki elinden gele*

“Kendi sözünü övmemek” deyimi, örnek: Ruşenî’den:

*Özge sözün nahs diye zemm idip
Öz sözünü medh edip Ahsen deme*⁵⁸

“Gönül yapmak- gönül yıkmak” deyimleri, örnek: Şeyhülislam Yahya’dan:

*Gönül yapmak da yıkmak da elinde dôsdum
Olur elbette ne eylerse şeh-i kisver murâd
“Gönül almak”*

*Nûr u fer vermek olur mihr ü mehe enver gibi
Söz gönül almakdadır ammâ rûh-ı dilber gibi*⁵⁹

“Ekmeğini taştan çıkarmak” deyimi, örnek: Güvâhî’den:

*Neyiçün olan gamgîn bî-zer olan
Çıkarur etmegin taşdan er olan*⁶⁰

⁵⁴ Bayram Ali Kaya, “Azmi-zâde Hâletî Divânı’nda Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 118 (1999), s. 152-154.

⁵⁵ Ömer Savran, “Neşâtî Divânı’nda Söz Kalıpları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 2/4 (Fall 2007), s. 1332.

⁵⁶ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 195, 211.

⁵⁷ Erenoğlu, a.g.m., s. 1164.

⁵⁸ Yeniterzi, “Eski Türk Edebiyatında Konuşma Adabına Dair Öğütler”, s. 6-7.

⁵⁹ Rekin Ertem, *Yahyâ Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 46, 249.

“Kendini bilmek” deyimi, örnek: Neşâtî’den:

*Sen iken mazhar-ı kül nüsha-i esrâr-ı ezel
Yine sen bilmeyesin kendüni hayfâ nice bir⁶¹*

“Az söyle çok dinle” deyimi, örnek: Nedim’den:

*Sözü az söyle ağır söyle Nedîm’â ki sühan
Zer gibi sayılı gevher gibi sencîde gerek⁶²*

Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki divanlarda geçen nasihat içerikli bu deyim ve atasözlerinde daha çok muhatabın zarar görmesini istemeyen, kötülükten sakındıran, iyiliği teşvik eden sosyal içerikli nasihatler mevzubahis olmuştur. Ancak bu konuların dışında sabır, dünyanın geçiciliği, aşk ve muhabbet, dua ve devlet, şiir ve söz, ihsan, kerem ve himmet, din ve tasavvuf⁶³ gibi konularda gerek sevgiliye gerekse aşığı nasihatler de vardır.

Hikmet ve Nasihat: Hikmet Arapça’da Müslümanların, Yunan felsefesiyle tanıştıkları çağlara kadar felsefeden farklı anlamlarda kullanılmıştır. “H-k-m” kökünden türemiş olan “hikmet” ilk zamanlar; “adaletle yargılama” olarak tanımlanmıştır. Zamanla asıl anlamından uzaklaşmış ve “emretme”, “buyurma” anlamlarını da ifade etmeye başlamıştır. Ancak bu karşılıklarının yanı sıra; “iyiyi kötüden ayırma, kötülük yapılmasını engelleme”, buradan hareketle de; “hakemlik” ve “yargılama” anlamlarını da kazanmıştır. Genellikle “adaletle yargılama”, “iyiyi kötüden ayırma” gibi özellikler, “bilgi sahibi”, “akıllı” ve “zeki” kişiliklerin nitelikleri arasında yer aldığından, zamanla bu tür nitelermeler ve anlamlar da, “hikmet” kelimesinin anlamları arasına katılmış, sözlüklerde benzeri karşılıklar verilmeye başlanmıştır. Sözlüklerde “hikmet”; “gerçeğe uygun söz”, “doğru iş”, “dürüstlük”, “adalet”, “bilgi”, “sabır”, “cahillikten ve acelecilikten koruyan söz” anlamlarıyla da geçmektedir.

Bu anlamlarından hareketle öğütler, “aklı artıran”, “nefsi temizlemeyi sağlayan”, “ruhu aydınlatan” sözler, “hikmet” adıyla bilinmekte; deneyimli, güngörmüş, ileriye görebilen, akıllı ve tedbirli yaşlılar da, “hekîm” nitelemesiyle anılmaktadır. Kur’an’da bu kelime “hikmet” ve “hekîm” şekilleriyle geçmekte; “öğüt alma”, “ibret alma”, “öğüt verme”, “nasihat etme” ve “vaaz” gibi anlamlarıyla kullanılmaktadır.⁶⁴ Bu tanımlardan sonra hikmet denildiğinde ilk akla gelen isimlerden Ahmed Yesevî’nin İslâmî Türk Edebiyatı’nın ilk mahsulleri arasında yer aldığı *Divân-ı Hikmet*’inden nasihat içerikli hikmetlerine örnek verelim:

⁶⁰ Erenoğlu, a.g.m., s. 1166.

⁶¹ Savran, a.g.m., s. 1336.

⁶² Muhsin Macit, *Nedim Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 304.

⁶³ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Durdu, *Türk Edebiyatı’nda Nasihat* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv., SBE Türk İslâm Edebiyatı, Konya 2008.

⁶⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 58.

XII. asırda yaşayan Yesevî'nin şiirleri didaktik, öğreticidir. Ayrıca saf ve samimi bir lirizm taşıyan bu şiirlere "Hikmet" adı verilmiş ve bunların tamamı *Divan-ı Hikmet* adı altında toplanmıştır. Yesevî'nin halk üslubunu yansıtan hikmeti şöyledir:

*Aşk bağını mihnet ile göğertmesen
Hor görülüp şom nefsini öldürmesen
Allah diyip içine nur doldurmasan
Vallah billâh sende aşkın nişanı yok*

Onun milli ve manevi müştereklerini işleyen nasihatvari hikmetlerinden biri:

*Daima iyilik kıl sen gidersin sen bu dünyadan
Kıyametin yüz suyuna gerek ciğer kanı kılsan*

İslâm inancını tarikat çevresinde işlediği hikmeti:

*Vay, o türlü dervişlerden beni koru sen
O cahilce ahbap kılma, canımı al sen
Eya mehbup, yolda kaldım, yola sal sen
Tevbe edenin hacem yerinin bostan kılar⁶⁵*

Son olarak Yesevî'nin millî didaktizmi işlediği hikmetlerinden bir örnek vermek gerekirse:

*Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen
Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen
Mahşer günü dergâhına mahrem ol sen
Ben-sen diyen kimselerden geçtim işte⁶⁶*

Genelde Yesevî'nin hikmetlerinin muhtevası, şekil ve dil yapısı, onun yetiştiği çevre, hayatı, şahsiyeti, gayesi ve hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir.⁶⁷ Ancak hikmetin tanımından ve eserdeki hikmet örneklerinden anlıyoruz ki, şair gerek kendisine gerek sosyal çevreye öğüt verme, nasihat etme çizgisinden ayrılmamıştır.

Yine İslâmî Türk Edebiyatı'nın ilk isimlerinden olan Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inde hikmetvari nasihatler yer almaktadır. "Zira *Kutadgu Bilig*; daha fazla dinî, ahlâkî, hukukî, sosyal, siyasi ve pedagojik problemler üzerinde düşünen, yeri geldikçe aynı konular üzerinde öğütler verip çekici hikmetler sıralayan, didaktik bir eserdir"⁶⁸ Eserde hikmetli düşünceler diyalog şeklinde verilmiştir. Daha çok İslâmî geleneği aksettiren "Akibet" temsilcisi Odgurmuş'un Hükümdar Gündoğdu'ya hikmet dolu nasihatleri şöyledir:

"- Ey hükümdar, Tanrı her işinde yardımını sana yoldaş etsin. Bu yalan ve boş dünya, eski bir âlemdir; nice beyleri kocattı, kendi kocamaz. Senin gibi nice beyleri sevdi, sonra yüz çevirdi; şimdi seni sevmekte; fakat çabuk bırakacaktır. Zannetme ki sana vefa gösterecektir. Sen benim nasihatime kulak ver, bu sana yeter. Bak senden

⁶⁵ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., 2. Baskı, s. 255-257.

⁶⁶ Ahmed-i Yesevî, *Divan-ı Hikmet (Seçmeler)*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 55.

⁶⁷ Ahmed-i Yesevî, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁸ Güzel, *a.g.e.*, s. 242.

önceki beyler nerede, kudret ve ihtişamları nerede? Onların nereye gittiğini iyi düşün; senin de oraya gitmen yakındır. Şimdi onlar için ne faydalı olduysa sen de onları yap. Onlar ölürken neye pişman oldularsa, sen o işlerden uzak dur. Ölüyü gören hiç kimse diri kalmaz, sen de ölüme hazırlan! Dikkat et, ölüm sana baskın yapmasın; o muhakkak bir gün seni almaya gelecek! Görmüyor musun, geçmiş günlerin bugün hep rüya gibi oldu.”

Odgurmuş bir müddet daha nasihatlerine devam eder ve hükümdarın kendisine sunduğu yemeklerden biraz yiyip Tanrı'ya şükrettikten sonra gider. Bunun üzerine hükümdar veziri Ögdülmüş'ü çağırır ve ona şunları söyler:

“Ögdülmüşüm, yiyip içmek bana artık zehir oldu. Söyle bana, bu beyliği insanların yükünü niçin taşıyorum? Niçin bunca kaygı, endişe gönlümü parçalamakta? ... Bunca halkın vebalini bir başıma niçin yükleneyim? İnsan ne kadar fakir de olsa aç kalmaz ve ölüm her diriden öcünü bir gün alır.”⁶⁹ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Odgurmuş'un yaptığı nasihatlerden etkilenen hükümdar tavsiyelere hemen uymuş olacak ki vezirine bu durumu açık açık söylemektedir.

Hikmet-nasihat bahsinde örnek vereceğimiz bir diğer isim Edib Ahmed Yüknekî'dir. Onun 'Hakikatlerin Eşiği' anlamındaki *Atabetü'l- Hakayık* adlı eserinin konusu tamamıyla dinî ve ahlâkîdir. Yazar, bu yolda didaktik bir vaaz ve nasihat kitabı, kendi tabiriyle 'mevâiz' yazmak istemiş, eserini bir İslâm ahlâkçısı hüviyetiyle yazmıştır.

Eser, bir ahlâk ve öğüt kitabı olduğu için tamamen hikmet üslûbuyla yazılmıştır. Özellikle “bilginin faydası ve bilgisizliğin zararları hakkında” bölümündeki hikmetler nasihat içeriklidir. Edip:

Bilglik sözi pend nasihat edeb
Bilgligni ögdi Acem hem Arab
Tavarsızka bilgi tükenmez tavar
*Nesebsızka bilgi yirilmez neseb*⁷⁰

diyerek, bilginin sözünün edepten ve nasihatten ibaret olduğunu, bilgili kişiyi Arap ve Acem başta olmak üzere her milletin övdüğünü, bilginin tükenmez bir servet olduğunu ifade etmiştir.

Hikmet-nasihat bahsinde Kâşgarlı Mahmud'a ait olan *Divanü Lügati't-Türk*ten bahsetmek gerekir. Çünkü eser her ne kadar sözlük mahiyetinde olsa da eğitici ve ahlâkî konulardaki beyitler de mevcuttur. Bu beyitler de özellikle nasihat, konuk ağırlamak, eğitim, oğula nasihat, dünyadan şikâyet, öğüt, zenginlik, aldanan bir kişiye kendini övme, ayrılış, dinî nasihat vs. hakkındadır.⁷¹

⁶⁹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, haz. Hayati Develi, Alkım Yay., İstanbul 2006, s. 126, 130.

⁷⁰ Arat, *a.g.e.*, s. 50.

⁷¹ Hamidulla Boltaboyev, “Divanü Lügati't-Türk'teki Manzum Parçaların Edebî Sınıflandırması”, Özbek Türkçesinden aktaran: Aziz Merhan, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. XCVI, sy. 683 (2008), s. 576.

Son olarak edebiyatımızda hikemî tarz denildiğinde ilk akla gelen isim Nâbî'den bahsetmek istiyoruz.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan büyük şair Nâbî, Sebk-i Hindî şiirine bir anlamda tepki göstererek yeni bir tarzın temsilcisi olmuştur.⁷² Nâbî'nin hikemî şiire yönelişinde yetiştiği çağın siyasi ve sosyal yapısının büyük etkisi olmuştur. Onun şiirlerini hikmet ipliğiyle örüşünün sebebi de büyük ölçüde zamanının sakat, düzensiz ve bozuk yanlarından etkilenişine dayanır. Bu etkilenişe Nâbî'nin akılcı, durgun kişiliğiyle kendisine gelinceye kadar söylenmiş ve yazılmış olanlardan farklı yeni bir tarzda yazma isteğini de katacak olursak onun şiirde neden hikemî yolda yürüdüğü daha iyi anlaşılabilir olur.

Nâbî'nin hikmetçiliğinde önemli yer tutan Allah, kâinat, insan ilişkilerini konu alan görüşleri, medrese kültürüne sahip samimi Müslüman olan her aydınmın gibidir.⁷³ Nâbî özellikle *Hayriyye* adlı eserinde oğlu Ebu'l-hayr Mehmed Çelebi için hayatta karşılaşılabileceği hususlarda yardımcı olmak ve istikbâlini temin yolunda önemli nasihatlerde bulunmuştur.⁷⁴ Şimdi bu nasihat dolu beyitlerden örnekler verelim:

*Hak verip vâsi' olursa hâlin
İddihâr eyle biraz emvâlin*

*Defâten etme tehî hemyânın
Nice bâzîçesi var dünyânın*

*Fazla mâl olmayacak yapma binâ
Eyleme mâlmı bîhûde hebâ⁷⁵*

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı gibi Nâbî oğluna dünya malı ile ilgili öğütler verirken, onun Allah verirse malını biriktirmesini, parasını bir defada harcamamasını; zira dünyanın türlü hallerinin olduğunu ve fazla parası olmadan ev yapmamasını, malını boşa harcamamasını nasihat etmiştir. Yine şu beyitte de oğlunun dünya malına heves etmemesini “davulun sesi uzaktan hoş gelir” atasözü ile birlikte şöyle ifade etmektedir:

*Olma pâşâlık için âvâre
Tabl u surnâ ile girme nâre⁷⁶*

Vasiyet ve Nasihat: Vasiyet, Arapça'dan dilimize geçmiş olup halk arasında yaygın basit manasıyla; “bir kimsenin sağken kararlaştırdığı ve öldükten sonra yapılmasını istediği şey” anlamındadır. *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri*

⁷² Mustafa İsen, “Geleneğe Direnenler Nâbî”, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 245.

⁷³ Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 132.

⁷⁴ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2007, s. 146.

⁷⁵ Bilkan, *a.g.e.*, s. 147.

⁷⁶ Bilkan, *a.g.e.*, s. 148.

Sözlüğü’nde “vasiyet” sözcüğünün ikinci anlamı “Pir’in, mürşit’in müritlerine yaptığı tavsiye, verdiği öğüt” olarak verilmiştir.⁷⁷

Vasiyette esas olan kendisinden sonra geleceklere sorumluluk yükleyerek bir şekilde hayatı düzenleme konusunda katkıda bulunmaktır. Bunun için vasiyet-nâmelerde geride bırakılan insanlara tavsiye, nasihat, ikaz ve uyarı yolunda sözler sarf edilir. Bu özellikler açısından baktığımızda *Orhun Kitabeleri*’nin mahiyetinin oldukça dikkat çekici bir vasiyet-nâme olup olmadığını belki de en iyi ifade eden, kitabedeki sözlerdir. Siyasî vasiyet-nâmelerin ilk halkasını oluşturan Bilge Kağan’ın Çinlilerden sakındırmak için Türklere yaptığı öğüt dolu vasiyet şöyledir:

“Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırdıktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insan, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, akrabasına kadar barınmazmış. Tatlı dilin, yumuşak ipek kumaşına aldandı çok öldün; Türk milleti çok öldün; Türk milleti çok öleceksin.”

Şeyh Edebâli, Türk gençlerini tekkesinde toplayıp okuturdu. Asker ihtiyacını karşılamakta zorlanan Orhan Gazi dedesine, “Dede, sen gençleri hep medreseye topluyorsun. Ben ise asker sıkıntısı çekiyorum” deyince Edebâli, “Oğul, sana vasiyetim olsun. İlimi Türk’ten gayrisine verme! Sonra devletin yıkılır. Hâlbuki savaşacak askeri parayla da bulabilirsin” demiştir. Şeyh Edebâli’nin bu vasiyetinden sonra Türk gençleri ilim öğrenmeye yönelirken ordunun asker ihtiyacını karşılamak üzere devşirme sistemi uygulanmış ve Kapıkulu Ocakları kurulmuştur.

Siyasî vasiyet-nâmelerden başka dinî-tasavvufî mahiyette vasiyetler de yapılmıştır. Bu mahiyette Mevlâna’nın oldukça kısa sayılabilecek vasiyet-nâmesi veciz sözlerden oluşan nasihatlerden meydana gelir. İnsanlara Allah’tan korkmayı, az yiyip, az uyumayı, ibadet etmeyi, sıkıntılar karşısında sabırlı olmayı, ilim sahibi insanlarla oturup kalkmayı tavsiye eden Mevlâna’nın vasiyet-nâmesi şöyledir: “Ben, size gizli ve aşikâr olarak Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Az yemek yemenizi, az uyku uyumanızı, az konuşmanızı, günahlardan çekinmenizi, oruca, namaza devam etmenizi, daima şehvetten kaçınmanızı, bütün insanlardan başımıza gelecek eziyetlere ve cefalara sabır ve tahammül etmenizi, cahil insanlarla, zevklerine düşkün olan sefihlerle oturup kalkmaktan kaçınmanızı, kerem sahipleri ile sâlih ve iyi kişilerle sohbet etmenizi, beraber bulunmanızı vasiyet ederim. Çünkü insanların en hayırlısı da az ve öz olanıdır.”

Mevlâna’nın çağdaşı Abdülhâlık-ı Gocduvanî’nin kısa cümleler hâlinde veciz sözlerden oluşan vasiyet-nâmesi şöyledir:

–“Ey oğul! Bütün hallerde ilim, edeb ve takvâ üzere ol. Sünnete ve cemaate yapış. Fıkıh ve hadis öğren. Cahil sofilerden uzak dur. Namazı cemaatle kıl. Şöhret isteme ki, şöhrette âfet vardır...”

⁷⁷ Aziz Kılınç, “Alevî Bektaşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 45 (Ocak-Şubat-Mart 2008), s. 84.

Vasiyet-nâme sahibi meşhur Türk sûflerinden biri de Hacı Bektaş Veli'dir. Vasiyet-nâmesi olarak kabul edilen "*Kitabü'l-fevâid*" adlı eserinde Hacı Bektaş Veli'nin nasihat içerikli vasiyeti şöyledir: "Fıkıh ve hadis öğreniniz. Cahil mutasavvıflardan tevakkî ediniz. Daima namazı cemaatle eda ediniz. Şu şart ile ki, imam ve müezzin olmayınız. Hiçbir vakit tâlib-i şöhret olmayınız. Şöhrette âfet vardır. Mansıp ile mukayyet olmayınız. Daima ismi bellisiz olunuz. Ve muhakeme-i kazada hamî olma ve hükmü şer'e münkir olmayınız. Cenâb-ı Hak her kolaylığı kaza buyurur ve misafiri de nerede olsa rızıklandırır."

Dinî-tasavvufî vasiyet-nâmeler denildiğinde, Ebussuûd Efendi'nin vasiyet-nâmesinden de bahsetmek gerekir. Osmanlı Türk hukukçusu ve devlet adamı olan Ebussuûd Efendi, her ne kadar sûfi olmasa da devrin en önemli dinî şahsiyetlerinden biridir. O sebeple burada Ebussuûd Efendi'nin vasiyet-nâmesine de değinmek yerinde olacaktır. Ayrıca, söz konusu vasiyet-nâmenin manzum mektup şeklinde olması bakımından da dikkate değer bir yönü vardır. Ebussuûd Efendi'nin vasiyet-nâmesinde, muhatabına özellikle ilim sahibi olması yönündeki ısrarlı nasihatî gözden kaçmaz. Söz konusu vasiyet-nâmede oğluna Ebussuûd şöyle seslenmektedir:

"İlme harîs ol, Şugle enîs ol, Ehl-i celîs ol, Görme melâmı, Sormağa ey yâr, Eyleme gel âr, Anla ne kim var, İlm-i tamâmı, Halka selâmı, İlmi mükerrer, Eyle mukarrer, Sonra muharrer, Temme kelâmı"⁷⁸

Dinî-tasavvufî vasiyet-nâmelerden biri de Birgivi'nin "*Vasiyet-nâme*"sidir. Bayramiyye müntesibi olan Birgivi'nin öğüt dolu vasiyeti şöyledir: Ve dahi vasiyyetüm oldur ki takvaya berk yapışsalar zirâ andan efdal nesne yokdur ve gayrı ameller ansız kabul olmaz. Takva günahlardan katı sakınmaga dirler. Bunı murâd idenler yidi uzuvların sakınalar ma'âsiyeden ta ki cehennemün yidi kapusu anlarun hakkında begine kulak, göz, dil, el, ayak, karın, ferc"⁷⁹

Siyasî vasiyet-nâmenin son halkasında yer alan Atatürk ise Gençliğe Hitabe'sinde Türk gençliğine seslenerek ilelebet Türkiye Cumhuriyetini korumayı vasiyet ediyor.

Siyaset ve Nasihat: Arapça kökü "s-v-s" olan siyaset, memleket idaresinde bulunmak, memleket işlerini yürütmek, düzenlemek anlamına gelmektedir.⁸⁰ Terim olarak "bir nesneyi düzgün ve iyi durumda bulunması için özenle gözetip korumak: hayvanı ehlileştirmek, atı terbiye etmek demektir."⁸¹ Siyaset; "insanları dünya ve ahirette kurtuluşa sevk ederek toplum düzeninin sağlanması, halka emir vermek, terbiye etmek,

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Aziz Kılınc, "Vasiyet-nâmelerde Dikkat Çekilen Bir Konu: *İlim*", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu*, 23-26 Ekim, Isparta 2007, s. 1-10.

⁷⁹ Songül Tanboğa, *Birgivi'nin 'Vasiyet-nâme' Adlı Eseri Üzerine Bir Gramer, Metin ve İndeks Çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniv., SBE Türk Dili ve Ed., 2006, s. 73.

⁸⁰ Mustafa Şahin, *Sirâcu'l-Mülûk, Siyâset-nâme, Ahkâmü's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Osman Paşa Üniv., SBE Tarih Anabilim Dalı, Tokat 2007, s. 1.

⁸¹ Hızır Murat Köse, "Siyâset", *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXVII, s. 294.

devletin iç ve dış işlerinin düzenlenmesi, insanların işlerini üzerine almak gibi anlamlara gelmektedir.⁸² Siyasetin nasihatle olan ilgisi ise siyâset-nâme tarzında yazılan eserlerde ortaya çıkmaktadır.⁸³

Siyâset-nâme, siyasetle, devlet yönetimiyle ilgili eser demektir.⁸⁴ Siyâset-nâmeler esas olarak devlet yönetimini konu alırlar. Nitekim ilk ve orta çağlarda bütün güç ve yetki de Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan hükümdarda bulunduğuna göre, bunlar daha çok hükümdarlar için kaleme alınmış eserlerdir.⁸⁵ Siyâset-nâmelerin bazıları doğrudan hâkimiyeti elinde bulunduran hükümdara hitaben yazılırken, bazıları da devlet içerisinde ikinci adam konumunda olan vezirlere yazılmış veya kim için yazıldığı ayrıntılı biçimde izah edilmemiş ve genel ifadeler kullanılmıştır. Yine bu tür eserlerde dikkati çeken bir başka özellik ise bazılarının hacimli eserler olmasının yanında bazılarının birkaç sayfadan ibaret küçük risale veya mektup niteliği taşıması, bazılarının da Göktürk yazıtlarında olduğu gibi hükümdarın milletine hesap verdiği taşlara nakşedilmiş kitabeler olmasıdır. Osmanlı dönemine ait telif ve tercüme siyâset-nâmelerin sayısı ile ilgili olarak Bursalı Mehmed Tâhir 172 eser tespit ederken daha sonra yapılan araştırmalarda bu sayı 220 ve 269 olarak verilmiştir.⁸⁶

Siyâset-nâmelerde ele alınan konular arasında; hâkimiyet telakkisi, hükümdarda bulunması lazım gelen özellikler, vezirin görev ve yetkileri, diğer devlet ricalinin seçiminde gösterilmesi gerekli titizlik, ordu ve maliye teşkilâtına dair gerekli tavsiyeler⁸⁷, devlet yönetiminin temel ilkeleri, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, beytûlmâl idaresi, devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular başta gelir.⁸⁸ Nitekim bu da doğrudan siyâset-nâmenin nasihat ile olan bağını ortaya koymaktadır.

Edebiyat tarihimizde manzum ve mensur olmak üzere siyâset-nâme, nasihat-nâme menşeli çok sayıda eser yazılmıştır. Bu eserlerde daha iyi, daha güçlü bir devlet meydana getirmek için gerekli teklifler öne sürülür. Yazar tekliflerini genellikle âyetler, hadisler, tarihî ve sosyal olaylar veya konu ile ilgili hikâyeler, menkıbeler, atasözleri,

⁸² Şahin, *a.g.t.*, s. 1.

⁸³ Abdülhamid el-Kâtib, *Doğunun Hükümdarı, Siyaset Teorisinin Kayıp Halkası*, trc. Güldane Gündüzöz-Soner Gündüzöz, Antik Dünya Klâsikleri, İstanbul 2007, s. 35 vd.

⁸⁴ Agâh Sırrı Levend, "Siyâset-nâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1962*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1963, s. 168.

⁸⁵ Ahmet Çamalan, *Osmanlı Siyâset-nâmelerine Göre Sonun Başlangıcı, Sebepler ve Çözüm Önerileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniv., SBE Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, 2006, s. 9.

⁸⁶ Coşkun Yılmaz, "Siyâsetnâme", *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXVII, s. 308.

⁸⁷ Süleyman Özbek, "Siyâsetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2007, c. IX, sy. 2, s. 149.

⁸⁸ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Siyâsetnâme", *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXVII, s. 306.

benzetme ve özlü sözlerle pekiştirip süslü bir lisanla zamanın devlet adamlarına sunar.⁸⁹ Şimdi eserlerde geçen siyâset-nâme tarzındaki nasihat içerikli ibret verici hikâye, atasözü, vecize ve şiiirlere örnekler verelim:

İbret Verici Hikâyeler: Nuşîrvân-ı Âdil'in avda iken, askerleri bir köyden parasız tuz aldılar, Padişah'ın kulağına gelince, "Padişahlar halktan bir avuç tuz almaya izin verirse, yarın kullar yumurta, tavuk vs. alır ve bu âdeti ben koyduğum için, kıyamete kadar beddua alırım", der ve yasaklar. Yine bu Sultan'ın hastalığına kiremit aratıp bulduramaması bu tür hikâyelerdendir ki, bu onun memleketinde virane bir yerin olmadığını gösterir. Nuşîrvân öldüğünde "bunda kimsenin alacağı var mı?" diye gezdirmeleri ve hiç kimsenin çıkmadığını gösteren hikâyeler de yine bu nev'idendir;

İskender'in kendisini hiç tenkit etmeyen vezirini azletme hikâyesi: "İnsanım hatam olabilir neden tenkit etmedin, etmedi isen ikiyüzlüsün."⁹⁰

Ebû Ali Dakkâk bir gün, Horasan Vâlisi Ebû Ali İlyas'ın yanına gitti. Ebû Ali İlyas tüm haşmetine rağmen, çok fazıl, âlim ve kâmil idi. Ebû Ali Dakkâk onun huzurunda diz çöktü. Ebû Ali İlyas: "Bana bir nasihat ver" dedi. Ebû Ali Dakkâk: "Ey emir, senden bir mesele sorayım, bana samimi olarak cevap ver" dedi ve "Altımı mı yoksa düşmanımı mı daha çok sevdiğini bana söyle" dedi. Ebû Ali İlyas: "Altımı daha çok severim" dedi. Sonra Ebû Ali Dakkâk: "Nasıl oluyor da, daha çok sevdiğini burada bırakıyorsun, sevmediğin hasmını kendinle birlikte öteki dünyaya götürüyorsun" dedi. Ebû Ali İlyas'ın gözü yaşardı; ağladı ve "Bana güzel bir nasihat verdin, beni gaflet uykusundan uyandırdın" dedi.⁹¹ Hikâyelerde de geçtiği gibi devlet ile ilgili mevzuların yer aldığı bu siyâset-nâme örneklerinde bazen padişah halkına, vezirine nasihat ederken bazen de o yakınlarının nasihatine kulak vermiştir.

Atasözleri: Balık baştan kokar; Sultana kim olduğunu sorma, vezirinin kim olduğunu sor; Diken diken üzüm toplayamaz; İnsanoğlu ihsanla, vahşî hayvan tuzakla avlanır; Mızrak yarası gibi olursa, dil yarası iyi olmaz.

Özlü (veciz) Sözler: Halk idarecinin dizi üzerindedir; Hz. Ali: "Hazinelerin alası gönüllerin muhabbetidir" der; İskender'e niçin hazineyi çoğaltmadığını sorarlar. O: "benim hazinem askerlerimdir" der; Hz. Süleyman oğluna dedi ki: "Ey oğlum, rey sahibi bir kimseye danışmadan bir maslahatı kat'ı eyleme, zira bu işi bir meşveretle yaparsan mahzun olmazsın." Vezir tedbir sahibi bir tabib gibidir; Rüşvet ilacı olmayan bir hastalıktır; Sultan vücudun kalbi gibidir; Zulm ile şahlık rüzgâr ile lamba gibidir; Göğün yere nispeti, şahın halka nispeti gibidir.⁹² Halkından para çalan hükümdar, duvarın

⁸⁹ Mustafa Zaifî, *Gülşen-i Mülûk (Siyâset-nâme)*, haz. Vedat Ali Tok, Kayseri 2004, s. 2.

⁹⁰ Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyâset-nâmeleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, s. 73.

⁹¹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, s. 33-34.

⁹² Uğur, *a.g.e.*, s. 74-76.

temelini kazıp da damını sıvayan adam gibidir. Adaletsiz bir kimse padişahlık yaparsa, cihanı haraplık ve haşeratla doldurur.⁹³

Nazım Örneği: *Kıl dua padişaha söğme sakın
Anı zira halife kıldı Allah
Sen o zât-ı şerîfi sanma güzâf
Ki odur yeryüzünde zıllullâh*⁹⁴

(Sarı Mehmed Paşa)

Siyâset-nâmelerin yazılış sebepleri olarak şunları söyleyebiliriz: Zamanın padişahı ya da devlet erkânından sözü geçen herhangi biri, yazara böyle bir eser yazması için teklifte bulunur. Yazar, zamanın gidişinde birtakım aksaklıklar görür. Yönetimi beğenmez. Devletten kaynaklanan, rüşvet, adam kayırma gibi çeşitli yolsuzluklardan rahatsız olduğu için, böyle bir eser yazmaya kendini mükellef görür. Yazar, devlet yönetimi, halk idaresi, ahlâkî kâideler gibi konuları içeren Arapça veya Farsça bir eser okur; bu eserin dilimize çevrilmesi hâlinde faydalı olacağına inanır; böylece tercüme bir siyâset-nâme yazar.⁹⁵

Siyâset-nâme tarzı eserlerin ilk örneklerine Hint Kültüründe *Kelile ve Dimne* adlı eserde rastlanmaktadır. Bu türden eserlerin örneğine Sasânîlerin son zamanlarında “*Andarznâme*” ve “*Zendnâme*” gibi isimlerle rastlanmaktadır. *Kelile ve Dimne*’nin Arapça’ya tercümesiyle başta İbn Kuteybe, Gazalî, Beyhakî, Câhiz olmak üzere etkide bulunmuşlardır. Bu eser ayrıca edep kültürünün oluşumuna da katkı sağlamıştır.⁹⁶ Bu alanda Türk tarihinde de birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden bir kaçını sayacak olursak: Gök Türklere ait olan Orhun Abideleri, Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig*’i, Nizamü’l-Mülk’ün *Siyâset-nâme*’si, Farabî’nin *el-Medinetü’l-Fazıla*’sı gibi eserler siyâset-nâme tarzında kaleme alınmış eserlerdir.⁹⁷

Oğula Nasihat: Halk arasında çokça bilinen hatta evlerde duvarları, hattatların levhalarını süsleyen Lokman’ın oğluna, Şeyh Edebalî’nin Osman Gazi’ye nasihatleri oğula yapılmış en meşhur nasihatler arasında yer almaktadır. Bu nasihatler genelde “ey oğul” nidasıyla başlar.

Lokman Hekim, Hz. Eyyub (a.s.)’ın kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu Azer soyundan gelen Baura oğlu bilge bir zattır. Kur’ân-ı Kerîm’in 31’inci sûresinde bu zattan bahsedilmiş olup adı da bu sureye isim olarak verilmiştir. Lokman sûresinde Allah tarafından Hz. Lokman’a hikmet verildiği beyan edildikten sonra, oğluna verdiği

⁹³ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği, Dün-Bugün*, Töre Devlet Yay., Ankara 1981, s. 166-167.

⁹⁴ Uğur, *a.g.e.*, s. 76.

⁹⁵ Mustafa Zaifî, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁶ Şahin, *a.g.t.*, s. 2.

⁹⁷ Yavuz Altınöz, *Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i ve Nizamü’l-Mülk’ün Siyâset-nâmesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniv., SBE İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2005, s. 19.

nasihatleri sıralanmıştır. Şimdi Hz. Lokman Hekim'in oğluna nasihatlerini ve vecizelerinden bir bölümünü zikredelim:

Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: "Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak, kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır." (31/13)⁹⁸

Lokman, "Sevgili oğlum" (dedi), "Yaptığım iş bir hardal tanesi kadar bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de, Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır. * Yavrucuğum! Namazımı özenle kıl. * İyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir. * Gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah, gurura kapılıp kendini beğenen hiçbir kimseyi sevmez. * Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşek sesidir." (31/16-19)⁹⁹

Hazreti Ali'nin oğlu Hz. Hasan'a öğütü şöyledir: "Senin başka kimseler hakkında yapacağın muamelelerde ölçün kendin olsun, kendine yapılmasını istemediğin muameleyi başkalarına yapma. Sana zulüm edilmesini istemediğin gibi sen de başkalarına iyilik etme, sen kendine iyilik edilmesini istediğin gibi sen de başkalarına iyilik et. Her şeyi daima kendine kıyas eyle; kendi hakkında söylenmesini istemediğin sözleri, başkaları hakkında da söyleme. Ve sen başkalarına nasıl muamele ediyorsan başkaları da sana öyle muamele ettikleri vakit, evvelâ razı ol; ondan fazlasına ve ondan başkalarını isteme."¹⁰⁰

Şeyh Edebalî'nin Osman Gazi'ye nasihati ise şöyledir: "Ey Oğul! Beysin! Bundan sonra öfke bize; uysallık sana... Güceniklik bize; gönül almak sana.. Suçlamak bize; katlanmak sana.. Acizlik bize, yanlıgı bize; hoş görmek sana.. Geçimsizlikler, çatışmalar, uyumsuzluklar, anlaşmazlıklar bize; adalet sana.. Kötü göz, şom ağız, haksız yorum bize; bağışlama sana... Bundan sonra bölmek bize; bütünlemek sana.. Üşengeçlik bize; uyarmak, gayretlendirmek, şekillendirmek sana... Şu üç kişiye; yani cahiller arasındaki âlime, zengin iken fakir düşene ve hatırlı iken, itibarını kaybedene acı! Unutma ki, yüksekte yer tutanlar, aşağıdakiler kadar emniyette değildir. Haklı olduğun mücadeleden korkma! Bilesin ki atın iyisine doru, yiğidin iyisine deli (korkusuz, pervasız, kahraman, gözü pek) derler... Osman! Geçmişini iyi bil ki, geleceğe sağlam basasın. Nereden geldiğini unutma ki, nereye gideceğini unutmayasın..."

İmam Gazâlî'nin oğluna yaptığı öğüt şöyledir: "Ey oğul! Nasihat etmek kolaydır. Mühim olan onu tutup gereğince amel etmektir. Bu ise çok zordur. Çünkü benlik ve nefis üstünlüğü olan kişilere nasihat acı gelir. Yasaklanan işler ise onların kalplerine güzel ve cazip görünür. Ey oğul! Amel bakımından iflas etmiş olma, hâl ilminden de geri kalma.. İstediyin kadar yaşa, nasıl olsa bir gün öleceksin; dilediyini sev, nasıl olsa bir gün ayrılacaksın; istediğini yap, nasıl olsa bir gün hesabımı vereceksin."¹⁰¹

⁹⁸ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. IV, s. 335.

⁹⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. IV, s. 336.

¹⁰⁰ Musa Tektaş, "Babamın Dilinden", *Somuncu Baba*, sy. 65 (Mart 2006), s. 30.

¹⁰¹ İmam Gazâlî, *Ey Oğul! (Eyyühe'l-Veled)*, Bedir Yay., İstanbul, s. 47, 54.

Şeyh Şahabeddin ise oğlu için şu nasihatte bulunur: “Ey oğul ilm-i şerifden bir âdem miktar taşra çıkma ve gice ve gündüz ilm-i zâhiri öğren ve ilimden feragat idüb câhil sofulardan olma ve onların sözlerine ve ilm-i zâhir lâzım değildir. Dediklerine mağrur olup ilimden feragat edüp sofı olma. Belki ilm-i şerifi muhkem öğrenüp sofı olur aslandan yalandan nice muhkem kaçarsın. Câhil sofulardan öyle muhkem kaç. Onlarla hiç musahabet ve âşinâlık eyleme. Zirâ câhil sofular din hırsızlarıdır.”¹⁰²

Bu konuya geniş yer ayırdığı kitabında İbrahim Yılmaz, “Bilmek öğretmekten daha kolaydır. Bilmeyen ve bilmeye karşı tamamen duyarsız olan kişi çok zor öğrenir. Bu tür bir kimse hiçbir şey bilmezken bildiğine inanır. Cahil böyledir; çünkü öğrenmek istemez. Bunun için bilenlerden ve değerli olanlardan nefret eder...”

Ve ey oğul bu yüzden unutma;

Ülke, idare edenin oğulları ile bölüştüğü ortak malları değildir. (Şeyh Edebalı)

Zorbaların yalnızca görünüşte galip olduklarını erkenden öğren ... (Abraham Lincoln)

Şefkat ve merhamette güneş gibi ol. (Mevlâna)

Aşırıya kaçmadan tüm insanları sev... (Rudyard Kipling)

Bütün amacın; yemek, içmek ve arzularının tatmini olmasın. (Abdülkadir Geylani)

Kardeş dost olmayabilir, ama dost her zaman kardeştir. (Benjamin Franklin)

Her şeyden önce kendine dürüst davran (Shakespeare)¹⁰³ der.

Sonuç

Soysal hayata, dine, geleneğe, örfе, atasözlerine, deyimlere, vecizelere, edebiyat kitaplarına, şairlerin divanlarına, vasiyet-nâmelere, Orhun Yazıtlarına, Yunus’a, Mevlâna’ya, *Divan-ı Hikmet’e*, *Gençliğe Hitabe’ye*, *Üç Nasihat’e* kadar daha pek çok alanda evimize, mahallemize, okulumuza, ülkemize giren ve geniş bir sahada hüküm süren nasihat konusu insanın ilk yaratılışından beri hep var olmuştur.

Nasihat üzerinde yapılan çalışmaları göz önüne alarak bu kavramın en çok ilişkili olduğu kutsal metinlerde, Yaraticı’nın kullarına; Peygamberlerin ümmetine nasihatini örnekleriyle birlikte vermeye çalıştık. Buna göre nasihat, “din nasihattir” hadisi üzerine ilâhî kaynaklı olsun olmasın tüm dinlerin özünü teşkil etmektedir. Peygamberlerin tümü hiç şüphesiz ulaşabildikleri kadar insana ulaşip onları hak yola davet etmişler, tebliğ görevini hakkıyla yerine getirebilmek için uğraşmışlar ve bunu yaparken de bol bol nasihatte bulunmuşlardır. Atasözleri ve deyimlere baktığımızda da durum yukarıdaki açıklamamızdan farksızdır. Atalarımızın insanların iyiliği için söylediği nasihat dolu sözleri, yazılı olarak ve kulaktan kulağa da yayılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Pek çok şairin şiirlerinde yer verdiği atasözleri ve deyimlere baktığımızda da genelde bu sözlerin nasihat içerikli olduğu görülmüştür. Nesilden nesile intikal eden,

¹⁰² Kılınç, “Vasiyet-nâmelerde Dikkat Çekilen Bir Konu: *İlim*”, s. 7.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. *Ey Oğul, Meşhur Babalardan Evlâtlara Öğütler*, çev. İbrahim Yılmaz, Karakutu Yay., İstanbul 2000.

hepsi birer vecizeye dönüşmüş, şairlerimizin nasihat içerikli unutulmaz mısraları da halkın günlük hayatta ve yeri geldiğinde nasihat malzemesi olarak kullana geldiği sözler, hafızalarda yerini almıştır. Birini teselli ederken söylenen “O mâhîler ki derya içredir deryayı bilmezler” mısrası; dünyaya bir sada bırakmanın daha önemli olduğu vasiyetinde bulunan “Bakî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş” mısrası; sevdiğinin hataya düşmesinden endişe edip söylenen “Hatırından çıkmasın dünyaya üryan geldiğin” ve “Elbette olur ev yıkanın hânesi virân” mısraları ve daha niceleri bu ifademizi doğrular niteliktedir. Nasihat başlı başına o kadar çok yayılma imkânı bulmuştur ki, bugün vasiyet-nâme, siyâset-nâme ve hikmet tarzı şiirlerde de varlığı kaçınılmaz olmuştur.

Son olarak yaptığımız çalışmada babanın evladına yaptığı öğütten bahsederek başta kutsal metinlerde Lokman’ın oğluna yaptığı öğütle başlayan, şair ve yazarların bir vasiyet gibi evlatlarına naklettikleri nasihatleri örnekleriyle birlikte vermeye çalıştık.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid el-Kâtib, *Doğunun Hükümdarı, Siyâset Teorisinin Kayıp Halkası*, trc. Güldane Gündüzöz-Soner Gündüzöz, Antik Dünya Klâsikleri, İstanbul 2007.
- Abdürrezzak Ebu Bekir b. Hemmam es-San’ânî, *Musannef*, nşr. Habîbu’r-Rahman el-A’zamî, Beyrut, tsz.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin “Siyâsetnâme”, *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXVII, s. 304-306.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Ahmed-i Yesevî, *Divan-ı Hikmet (Seçmeler)*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.
- AKKUŞ, Metin, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası*, Fenomen Yay., 2. Baskı, Erzurum 2007.
- ALTINÖZ, Yavuz, *Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i ve Nizamü’l-Mülk’ün Siyâset-nâmesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniv., SBE İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2005.
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Atebetü’l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul 1951.
- BATISLAM, H. Dilek, “Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları 1997*, Fuat Özdemir Anısı, Ç.Ü. Basımevi, (Şubat 1997), s. 107-125.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2007.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, c. I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul.
- BOLTABOYEV, Hamidulla, “Divanü Lugati’t-Türk’teki Manzum Parçaların Edebî Sınıflandırması”, Özbek Türkçesinden aktaran: Aziz Merhan, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. XCVI, sy. 683 (2008), s. 573-576.

- BUHARÎ, *Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'den Öğütler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, c. I-V, Ankara 2007.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Nasihat", *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXII, s. 408-409.
- ÇAMALAN, Ahmet, *Osmanlı Siyâset-nâmelerine Göre Sonun Başlangıcı, Sebepler ve Çözüm Önerileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ün., SBE Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2006.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Yahyâ Bey, Divan*, İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yay., İstanbul 1977.
- ÇETİN, Kamile, "Hikemî Şiirin Temsilcilerinden İbrahim Raşid Divanında Atasözleri ve Deyimler", *Süleyman Demirel Ün., Fen Edebiyat Fak., Türk Dili ve Ed. Sempozyumu*, 23-26 Ekim 2007, Isparta 2008, s. 179-189.
- DEMİR, Şehmus, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik*, Beyan Yay., İstanbul 2003.
- DURDU, Mustafa, *Türk Edebiyatı'nda Nasihat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Ün., SBE Türk İslâm Edebiyatı, Konya 2008.
- Ebu Davud, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Edib Ahmed bin Mahmud Yüknekî, *Günümüz Diliyle Atabetü'l-Hakâyık: Gerçeklerin Eşiği*, haz. Yaşar Çağbayır, Ötüken Yay., İstanbul 2009.
- ERENOĞLU, Dilek, "Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 2/4 (Fall 2007), s. 1150-1167.
- ERTEM, Rekin, *Yahyâ Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Ey Oğul, Meşhur Babalardan Evlâtlara Öğütler*, çev. İbrahim Yılmaz, Karakutu Yay., İstanbul 2000.
- Feridüddin-i Attar, *Pendnâme (Öğüt Kitabı)*, çev. M. Nuri Gencosman, Millî Eğitim Basımevi, 4. Baskı, İstanbul 1968.
- GÖNEN, Sinan, "Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sy. 16 (2006), s. 249-258.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2004.
- HENGİRMEN, Mehmet, *Güvâhî, Pend-nâme, Öğütler ve Atasözleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

- İmam Gazâlî, *Ey Oğul! (Eyyühe'l-Veled)*, Bedir Yay., İstanbul, tsz.
- İSEN, Mustafa, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- KARAALİOĞLU, Seyit Kemal, *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*, Okat Yay., 2. Baskı, İstanbul 1967.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk*, çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser, Kabcacı Yay., İstanbul 2005.
- KAYA, Bayram Ali, "Azmi-zâde Hâletî Divânı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 118 (1999), s. 149-168.
- KILINÇ, Aziz, "Vasiyet-nâmelerde Dikkat Çekilen Bir Konu: İlim", *1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu*, 23-26 Ekim, Isparta 2007, s. 1-10.
- , "Alevî Bektaşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 45 (Ocak-Şubat-Mart 2008), s. 83-92.
- KORKMAZ, Zeynep, "Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't Türk", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995, c. 1, s. 254-260.
- KÖKSAL, M. Asım, *İslâm Tarihi*, Şamil Yayınevi, c. XVII, İstanbul, tsz.
- KÖSE, Hızır Murat "Siyâset", *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXVII, s. 294-299.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2001.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, "Siyâset-nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1962*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1963, s. 167-194.
- MACİT, Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- MENGİ, Mine, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- MERMER, Ahmet v.dğr., *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- Mustafa Zaifi, *Gülşen-i Mülûk (Siyâset-nâme)*, haz. Vedat Ali Tok, Kayseri 2004.
- MÜSLİM, *Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- "Nasihat", *Rehber Ansiklopedisi*, Türkiye Gaz., İstanbul, tsz., c. V, s. 119.
- "Nasihatnâme", *Meydan-Larousse*, Meydan Yay., İstanbul 1972, c. IX, s. 237.
- "Nasihatnâme", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Yay., İstanbul 1985, c. VII, s. 2599.
- "Nasihatnâme", *Büyük Larousse*, Gelişim Yay., İstanbul 1986, c. XIV, s. 8548.

- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999
- ÖZBEK, Süleyman, "Siyâsetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IX, sy. 2, Ankara 2007, s. 147-162.
- PALA, İskender, "Nasihât-nâme", *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXII, s. 409-410.
- PARRINDER, Geoffery, *Dünya Dinlerinde Cinsel Ahlâk*, çev. Niran Elçi, Say Yay., İstanbul 2003.
- "Pend-nâmeler", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul 1990, c. VII, s. 241.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Türkçe Sözlük*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995.
- SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul ve MİNNETOĞLU, İbrahim, *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2002.
- SAVRAN, Ömer, "Neşâtî Divanı'nda Söz Kalıpları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 2/4 (Fall 2007), s. 1329-1337.
- ŞAHİN, Mustafa, *Sirâcu'l-Mülûk, Siyâset-nâme, Ahkâmü's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Osman Paşa Üniv., SBE Tarih Anabilim Dalı, Tokat 2007.
- ŞENER, H. İbrahim ve YILDIZ, Alim, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- TANBOĞA, Songül, *Birgivî'nin 'Vasiyet-nâme' Adlı Eseri Üzerine Bir Gramer, Metin ve İndeks Çalışması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniv., SBE Türk Dili ve Ed., 2006.
- TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği, Dün-Bugün*, Töre Devlet Yay., Ankara 1981.
- TEKTAŞ, Musa, "Babanın Dilinden", *Somuncu Baba*, sy. 65 (Mart 2006), s. 26-30.
- TOKER, Mustafa, "Gülhanî; Darbü'l-Mesel Adlı Eseri ve Eserde Geçen Türkçe Atasözleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, Konya 2006, s. 59-79.
- TULUM, Mertol ve TANYERİ, M. Ali, *Nev'î, Divan*, İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yay., İstanbul 1977.
- UĞUR, Ahmet, *Osmanlı Siyâset-nâmeleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 2001.
- ÜNAL, Vehbi, *Peygamberimizin Veda Hutbesi*, Rağbet Yay., İstanbul 2006.
- YENİTERZİ, Emine, "Eski Türk Edebiyatında Konuşma Adabına Dair Öğütler", *Bilgi Yolu*, yıl: 6, sy. 9 (Aralık 2006), s. 15-18.

———, “Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, (Bahar 2006), s. 1-25.

YILDIRIM, Nimet, “Fars Öğüt Edebiyatı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl: V, sy. 16 (Kış 2005), s. 51-72.

YILMAZ, Coşkun, “Siyâsetnâme”, *DİA*, İstanbul 2004, c. XXXVII, s. 306-308.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, haz. Hayati Develi, Alkım Yay., İstanbul 2006.